

ПОПОВА Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЕВОЛЮЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ КОНЦЕПТІВ

Статтю присвячено визначенню національно-маркованих концептів та доведенню необхідності їх вивчення через синтез діахронного та синхронного аналізу. Визначається правомірність використання термінів “концептуальний архетип” та “національно-марковані концепти” у процесі дослідження еволюції останніх.

Ключові слова: національно-марковані концепти, концептуальна картина світу, мовна картина світу, концептуальний архетип.

Статья посвящена определению национально-маркированных концептов и доказательству необходимости их изучения посредством синтеза диахронического и синхронического анализа. Определяется правомерность использования терминов “концептуальный архетип” и “национально-маркированные концепты” в ходе исследования эволюции последних.

Ключевые слова: национально-маркированные концепты, концептуальная картина мира, языковая картина мира, концептуальный архетип.

The article is devoted to the determining of nationally-marked concepts and proving of the necessity to investigate them by synthesis of diachronical and synchronical analysis. The adequacy of terms “conceptual architipe” and “nationally-marked concepts” is determined.

Key words: nationally-marked concepts, concept world view, language world view.

Актуальність дослідження зумовлюється значною увагою суспільства до питань дивергенції та вивчення автентичності національних культур, що з одного боку зумовлено необхідністю збереження національного духу, а з іншого необхідністю кращого порозуміння між народами світу на сучасному етапі глобалізації суспільства.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності діахронічного підходу до вивчення національно-маркованих концептів як системного явища, яке, у поєднанні з синхронічним вивченням концептів, дає можливість з'ясувати природу та спрогнозувати подальші перспективи розвитку концептуальної картини світу іспанців, що нерозривно пов'язана з мовною картиною світу.

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні методичної та теоретичної проблеми дослідження національно-маркованих концептів у діахронічному аспекті, обґрунтуванні необхідності діахронічних досліджень задля можливості створення прогностичної моделі національної концептосфери іспанців.

Об'єктом дослідження є розвиток національно-маркованих концептів у мовній картині світу іспанців.

Предметом дослідження стало методологічне питання вивчення національно-маркованих концептів шляхом синтезу діахронічного та синхронічного аналізів даних концептів.

У більшості наукових праць концепти досліджуються з погляду синхронії (А. Вежбицька, І. А. Стернін, Г. Г. Слишкін, З. Д. Попова, С. Г. Воркачов та ін.), де значну увагу приділено значеннєвому, понятійному та асоціативному наповненню певного концепту та засобам його актуалізації на сучасному етапі розвитку мови.

Звертаючись до Ф. де Соссюра як представника структуралізму в лінгвістиці, знаходимо протиставлення “синхронії – діахронії” у вивченні мовних явищ. Він стверджує, що діахронія не є системним явищем, що вона не має суцільного характеру й характеризується лише заміною в часі одного мовного елементу іншим [1:124]. Проте лінгвіст сам собі суперечить, говорячи, що несистемна діахронічна перспектива обумовлює системи [1:127].

Таким чином, у сучасній лінгвістиці погляди на співвідношення синхронії та діахронії у вивченні мовних явищ розходяться. Хоча, у більшості останніх досліджень лінгвісти схиляються до думки про необхідність вивчення діахронічного розвитку мовних явищ, яке забезпечує глибше вивчення ментальних та мовних одиниць у синхронічному розрізі (див. В. Гунбольдт, Н. Коч, Н. Прутка, А. Рей, Б. Успенський та ін.).

Так, Гюстав Гійом вважає, що мова є результатом її перетворення людиною в процесі пізнавальної діяльності й пропонує вивчати синхронію в розвитку [2:86].

Оскільки мовна картина світу відображає концептуальну картину світу, і всі її зміни відображаються в мовних одиницях, можемо стверджувати, що те ж саме відбувається і з національно-маркованими концептами. Несистемність діахронії можна відкинути на тій підставі, що вивчення змістового, понятійного й асоціативного наповнення національно-маркованих концептів, відображених мовними одиницями, часто кількома, не можна встановити повністю й говорити про достовірність результатів без вивчення діахронії їхнього розвитку, починаючи з архетипу, від якого вони беруть свій початок.

Якщо синхронічні зрізи графічно позначити паралельними прямими, то діяхронія виглядатиме в цій схемі перпендикуляром, який перетинатиме усі паралельні прямі, а отже, системно їх поєднуватиме. Відповідна інтерпретація такого графічного образу допомагає побачити “синхронність” діяхронії та “діяхронність” синхронії [3:241].

В. фон Гумбольдт говорить, що мова як діяльність, яка формує мислення за своєю сутністю є чимось постійним і, разом з тим, змінним кожного моменту [4:70]. Тож твердження Ф. де Соссюра про те, що системність мови можна вивчити лише завдяки синхронічному підходу, оскільки час руйнує системні зв'язки, можна заперечити, звернувшись до семантико-когнітивного аналізу мовного матеріалу. Динаміка – це реальне існування не лише мовних, але й ментальних одиниць – концептів. Аналіз діяхронічних репрезентацій концептів допомагає встановити системні зв'язки в діяхронії, що є головним методологічним прийомом для дослідження концептуальної картини світу та її елементарних одиниць – концептів [5:318].

Н. Коч вводить терміни діяхронічного (архаїчного, генетичного) та синхронічного концептів, розуміючи діяхронію як синхронію в розвитку. Діяхронічний концепт дослідниця визначає як умовну одиницю, що існувала у свідомості носіїв мови, та за допомогою якої проводиться динамічне вивчення архаїчної колективної свідомості, відображеної в концептуально-мовній картині світу. Тоді як під синхронічним концептом розуміються інші етапи розвитку діяхронічного концепту, які потенційно містять генетичну інформацію [5:319].

Виходячи з системності діяхронічного розвитку концептів, можна стверджувати, що національна концептосфера будь-якого народу проходить розвиток, кожна сходинка якого є багатшою за попередню за своїм змістом, оскільки вона вбирає в себе найбільш значущі зміни попереднього етапу. Значення концептуальної одиниці може варіюватися, актуалізуватися по-іншому у зв'язку з новим оточенням, історичною зміною світогляду, завдяки зовнішнім культурним впливам, які все більше активуються на кожному новому етапі розвитку суспільства завдяки появі та вдосконаленню техніки й технологій, новим інтеграційним підходам у науці тощо. З'являються нові асоціативні зв'язки, які закріплюються в мовній картині світу носіїв мови. Зміни аксіологічних установок суспільства також

провокують зміни внутрішньої форми концептів, які перетворюються на якісно-інші одиниці свідомості. Таким чином, кожний етап розвитку національно-маркованого концепту є змістовно і понятійно-багатшим за попередній.

Деякі дослідники пропонують використання терміну “діахронічний концепт”, визначаючи його як донаціональний концепт [6:70], тобто, іншими словами, архетип, який закладено в основу кожного національно-значущого концепту. Не виникає жодних сумнівів, що дослідження донаціональної мовної картини дає можливість віднайти корені національного менталітету. Проте, ми вважаємо що дослідження архетипу дає можливість вивчити синхронний зріз мовної картини світу в період існування окремих народів на території Іберійського півострову. Розвиток національної специфіки концептів починається лише в період об’єднання цих народів, що й стає поштовхом до виникнення поняття “національний”. На подальших же етапах історичного розвитку вдається прослідкувати циклічність розвитку національно-маркованих концептів, оскільки, з одного боку зберігається їхній архетип, а з іншого, як уже було сказано вище, відбувається збагачення і розширення значеннєвих, понятійних, асоціативних та аксіологічних складових національно-маркованих концептів.

Зважаючи на те, що мовна картина світу носіїв певної мови здатна дуже тривалий час зберігати в собі застарілі елементи концептуальної картини світу, нам не доводиться говорити про те, що наповнення концепту може збідніти, втративши якусь складові. Навіть якщо втрачається етимологія окремих мовних одиниць (наприклад, фразеологічних), вони все рівно існують у мовній картині світу носіїв мови та використовуються ними, хоча їхнє наповнення і є збагаченим новими циклічними витками розвитку.

Якщо ж брати до уваги архаїзми та історизми, які вийшли із вжитку носіїв мови, то в мовній картині світу вони збереглися, оскільки носії мови їх розуміють, хоча й не використовують. Отже, ці семантичні відповідники концептів випали із вжитку через зміну концептуальної картини світу, проте залишилися в мовній картині світу, зберігаючи культурний та історичний спадок нації.

Циклічний розвиток національно-маркованих концептів можна підтвердити також існуванням ядра та периферії концептуального поля, якщо прослідкувати їхні зміни на кожному послідовному етапі

розвитку концепту. Діахронічні дослідження свідчать про те, що ядро, яке й становить концептуальний архетип, залишається практично незмінним. Він є віссю діахронічного розвитку концепту та відіграє “стабілізуючу роль”, тоді як динамічна гнучкість семантичної структури забезпечує варіювання ближньої та дальньої периферії концептуального поля [7:67].

Т. Козлова висуває гіпотезу про те, що на різних етапах еволюції система активізує різні засоби обробки й передачі тієї інформації, що є адаптивно значущою. У концептуальній історії взаємодіють стабільність та варіативність. Концептуальна стабільність підтримується жорсткістю структури концептуальної матриці, концептуальна ж варіативність – гнучкістю її інтерпретації (наповненням матриці змістовними компонентами) [7:68].

На нашу думку цю гіпотезу варто доповнити тим, що гнучкість інтерпретації концептуальної матриці залежить не лише від її наповнення змістовними компонентами, але й асоціативними та аксіологічними, оскільки існуючі концепти можуть отримувати нові змістові значення саме завдяки асоціаціям та міняти значення завдяки зміні аксіологічних установок суспільства.

Вищезазначене свідчить про те, що значення терміну “діахронічний концепт” відповідає значенню “концептуального архетипу”, оскільки вони обидва позначають стабілізуючий компонент концепту на усіх історичних етапах його розвитку.

Тож, дослідження еволюції національно-маркованих концептів – це вивчення засобів та способів наповнення матриці змістовними, понятійними, асоціативними та аксіологічними компонентами на кожному історичному етапі розвитку іспанської нації, вивчення причин цих змін та прогнозування подальших напрямків їхнього розвитку.

Вивчаючи концепти в діахронії варто зважати на те, що на кожному історичному етапі актуалізується не лише матриця, але й усе її периферійне наповнення. Адже до видозмін концептів може призводити навіть їхня взаємодія [8:112], завдяки чому протягом певного періоду часу змінюється кількісний склад концептів національної концептуальної картини світу, їхній об’єм та наповнення, тобто якісна структура.

Детальний аналіз писемних джерел попередніх історичних епох у поєднанні з політичними, економічними, культурними

перетвореннями дозволяє визначити тривалі соціокультурні тенденції в розвитку нації та можливі вектори її подальшого розвитку. У мовній картині світу ці тенденції відображаються в лексичних одиницях, що є найбільш значущими в тій чи іншій національній культурі.

Такою концептотвірною лексикою і є національно-марковані одиниці, які А. Вежбицька називає “ключовими словами культури”, визначаючи їх як особливо важливі і показові для окремо взятої культури слова [9:54]. У своїй роботі дослідниця аналізує питання визначення цих одиниць серед усіх словникових дефініцій окремої мови й говорить, що “справа не в тому як довести, чи є слово одним із ключових концептів культури, а в тому, щоб після детального дослідження частини таких слів можна було сказати щось істотне та нетривіальне про дану культуру” [9:87]. Ці ж самі поняття позначаються дослідниками як “константи” (Ю. С. Степанов), “логоепістеми” (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров), “лінгвокультуремами” (В. В. Воробйов), “лінгвокультурні концепти” (З. Д. Попова, І. А. Стернін).

Але говорячи про націю, на відміну від етносу, ми вважаємо за доцільне називати їх терміном, який чітко відображає їхню відмінність від етноспецифічних понять, а саме, “національно-марковані одиниці”. Таким чином, національно-маркованими концептами є ті центральні одиниці, навколо яких організуються цілі області національної культури. Вивчивши їхній діахронічний розвиток, ми можемо продемонструвати загальні організаційні принципи, що формують структуру та єдність національно-культурної сфери іспанського народу вцілому і часто можуть пояснити цілий ряд понять, що існують у різноманітних сферах суспільного життя. Адже цінності та установки, що є загальноприйнятими в розмовній практиці іспанців, зумовлюються наповненням національно-маркованих концептів як на сучасному етапі розвитку нації, так і містять в собі попередні, часто збережені лише підсвідомістю носіїв мови, асоціативні та оцінні уявлення.

Національно-маркованим концептам у мові відповідають семантичні реалії, які мають характеризуватися високою номінативною щільністю, переживаються емоційно, потрапляючи в фокус свідомості носіїв мови, включаються в сітку асоціативних зв'язків, що склалися в лексичній системі мови [10:12].

Зазвичай концепти відображаються у мовній картині світу Іспанії різними лексичними одиницями (наприклад, концепт “віра” передається в іспанській мові лексемами *fe, religión, creencia, confianza*; концепт “лицар” – *caballero, hidalgo, señor, aristócrata, gentilhombre*), що зумовлено відмінностями їхнього семантичного наповнення.

Саме дослідження процесу еволюції змісту національно-маркованих концептів дає можливість виявити ці відмінності. Наприклад, лексичні дублети *honor* і *honra* відрізняються тим, що наповнення актуального змісту концепту *honor* містить у собі поняття обов’язку, яке й диференціює їх [11:62].

Отже, ми дійшли **висновку**, що мовну та концептуальну картини світу, які є системами, що еволюціонують, можна описати лише за допомогою синтезу діахронічного та синхронічного аналізів. **Подальшою перспективою дослідження** є розробка ефективної методики вивчення еволюції національно-маркованих концептів у мовній картині світу окремого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Фердинан де Соссюр // Труды по языкознанию / под ред. А. А. Холодовича ; [пер. с фр.]. – М. : Прогресс, 1977. – С. 31–285.
2. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гюстав Гийом. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
3. Березин Ф. М. Общее языкознание : [учебн. пособие] / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм Гумбольдт ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
5. Коч Н. Исследование концептов в диахронии как теоретическая и методическая проблема / Наталья Коч // Наукові записки : зб. наук. праць / відп. ред. В. Ожоган. – Серія “Філологічні науки”. – 2010. – Вип. 89 (1). – С. 316–320.
6. Пруткая Н. В. К вопросу об изучении концептообразующей лексики в диахроническом аспекте / Н. В. Пруткая // Система і структура східнослов’янських мов : зб. наук. праць / відп. ред. В. І. Гончаров. – К. : Знання України, 2009. – С. 69–75.
7. Козлова Т. О. Концептуальная матрица: в поисках констант переменных языка и сознания / Тетяна Олегівна Козлова // Нова філологія : зб. наук. праць / відп. ред. Володимир Манакин. – 2009. – С. 66–74.
8. Павиленис Р. Проблема смысла: современный логико-функциональный анализ языка / Роландас Павиленис. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.
9. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
10. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования : [монография] / под общ. ред. Сергея Григорьевича Воркачева. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2007. – 400 с.
11. Долженкова В. В. Концепты “honor” и “honra” в испанском языке и литературе XIII–XVII веков : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Германские языки” / Виктория Викторовна Довженкова ; Московск. гос. ун-т. – М., 2006. – 156 с.